

Horváth Laura: Aspektusjelölés kései ómagyar kori és középmagyar kori szövegekben

A mai magyar nyelv nem tartozik a tisztán aspektusnyelvek közé, mert bár az igekötők miatt léteznek benne aspektuális igepárok, a mondatok aspektuális jelentését az alany, a tárgy és különböző határozószók, időmódosítók is kifejezhetik, azonban kompozicionalitás szempontjából sokkal közelebb áll az ún. „tisztá” aspektusnyelvekhez, mint az inkább kompozicionálisakhoz (vö. pl. KIEFFER 2000, 2006). Ez azonban nem volt mindig így: az aspektualitást az ősmagyaról az ómagyar kor végéig, a középmagyar kor elejéig az igeidők is kifejezheték, ám szerepüket lassanként átvették az igekötők. Előadásomban ezért vizsgálom éppen ezt az időszakot, mert érdekes tanulságokkal szolgálhat annak feltárására, hogy egy nyelv típusa aspektusjelölés szempontjából hogyan, milyen tényezők hatására változhat. Az igeidővel kifejezett aspektus ugyanis az adott nyelv aspektusának kompozicionalitását erősíti (vö. KIEFFER 1998: 79), szemben az igekötők segítségével létrejött igepárok aspektusképző természetével. Egy kategória (a múlt idő) néhány eleme tehát eltűnik, szerepüket egy kialakulóban lévő másik kategória elemei veszik át, amelyek maguk is grammatikai változáson és szemantikai átértékelődésen mennek keresztül: a késő ómagyar kori és középmagyar kori aspektus működésének vizsgálata mellett a magyar igekötők kialakulásának alaki és funkcionális jellemzőit ezért a grammatikalizáció elméleti keretében tárgyalom.

A kései ómagyar kori múlt idők többsége létezett már az ősmagyar korban is, ezek különböző alaki, funkcióbeli változásokon mentek keresztül az ómagyar korban. A *-t* jeles múlt a befejezett melléknévi igenévképzőből jött létre, funkciója a jelenre befejezett cselekvés, történés jelölése volt. Az elbeszélő múlt főként a jelennel kapcsolatban nem álló múltat jelölte. A $\emptyset + \textit{vala}$, $\emptyset + \textit{volt}$ típusú múlt idő az események háttérül szolgáló állapotot, illetve tartós vagy ismétlődő cselekvést fejezett ki, de jelölhette a cselekvés nem tökéletes teljesülését is. A *-t + vala* és a *-t + volt* elsődlegesen múltbeli cselekvés következtében létrejött állapotot fejezett ki, a kései ómagyar korban inkább régmúltat. Az igeidők használata azonban a forrásokban korántsem mindig ilyen következetes. (E. ABAFFY 1992: 153-164) Az ómagyar kori adatok alapján is feltételezhető volt, hogy a négy múlt idő nem egyforma gyakoriságú a beszélt nyelvben, melyet azonban a kódexszövegek nyelvhasználata a latin hatás miatt nem tükröz pontosan. A középmagyar szövegekből az tűnik ki, hogy a leggyakoribb múlt idő a *-t* jeles múlt, ezt követi az elbeszélő múlt, majd az összetett múlt idejű alakok, s az ezek között lévő funkcionális különbségek is elmosódnak, sőt el is tűnnek. (SÁROSI 2003: 614-615)

A múlt idők tehát középmagyar kori visszaszorulásukig aspektust is kifejeztek: a *-t* jeles múlt befejezett cselekvést, történést, a $\emptyset + \textit{vala}$, $\emptyset + \textit{volt}$ például folyamatosságot is jelölt. Az igekötők azonban többféle idejű és módú igéhez hozzájárulhattak, így aspektus kifejezésére hatékonyabb eszközöknek bizonyultak, s kialakulásukkal siettetették múltidőrendszerünk egyszerűsödését és egyben árnyaltabb aspektus-kifejezésre biztosítottak lehetőséget.

Igekötőink latívuszragos határozószókból keletkeztek (a legkorábbiak: *ki*, *lë*, *mëgë*, *elë*, *belë*, *fëlé*), amelyek kezdetben igével (igenévvél) szabad határozós szerkezetet alkottak, és még az ősmagyar korban egyre szorosabb kapcsolatba kerültek helyváltoztatást jelentő igei alaptagjukkal. Kezdetben ezek összetett szóvá tapadtak, és igekötővé válásuk során ezután különböző alaki és funkcionális változások következtek be (D. MÁTAI 1991: 433), az ómagyar korban már magában hordozhatták a cselekvés befejezésének, eredményességének mellékjelentését is. A fő hangsúly egy idő után már nem az irány-, hanem a mellékjelentésre esett, így jelentésük perfektiváló szerepüvé módosult, és ez elnyomta az eredeti jelentésmozzanatot. Ebben az új szerepében pedig az igekötő már nem mozgást jelentő

igékhez is hozzájárult. (D. MÁTAI 2003: 411) A középmagyar korban ragszilárdulással ragos főnévből is létrejöttek igekötők, és eredeti funkciójukat is megőrizve további határozószók váltak igekötővé. Ezen kívül az ómagyar korban is létezett igekötők jelentésköre tovább bővült, egyre több igehez járulhattak, és az addigi egyetlen tisztán perfektiváló szerepű *meg* mellett már más igekötők is betölthették ezt az aspektusképző funkciót, az akcióminőség kifejezése azonban ebben a korban még ritka (i.m. 645-647).

A vizsgálat kései ómagyar és korai középmagyar, a latin hatás csökkentése céljából elsősorban a beszélt nyelvet jobban közelítő szövegek (levelek, boszorkányperek) elemzésével próbál a kor igekötőinek aspektusképző szerepéről többet megtudni. A kérdés a grammatikalizáció szempontjából is releváns, hisz a helyváltoztatást kifejező szavak idő- és/vagy aspektusjelölő morfémákká válása az egyik leggyakrabban emlegetett esete a grammatikalizációnak (NICOLLE 2007: 48). Emellett érdekes probléma az is, hogy milyen akcióminőségek kifejezésére lehet példákat találni a szövegekből: például hogy a $\emptyset + \text{vala}$, $\emptyset + \text{volt}$ ismétlődő cselekvés kifejezésére használatos volt-e még, vagy szerepét a frekventatív képző vette-e át (esetleg inkább időmódosítóval fejezték ki). Főként tehát az igekötők és a múlt idejű igeik aspektusjelölését vizsgálom, de emellett igyekszem az aspektus-kifejezés egyéb módjait, például az időmódosítók használatát is bevonni a vizsgálatba.

Irodalom

- D. MÁTAI MÁRIA 1991. Az igekötők. In: A magyar nyelv történeti nyelvtana I. A korai ómagyar kor és előzményei. Akadémiai Kiadó, Budapest, 433-442.
- D. MÁTAI MÁRIA 2003. Szófajttörténet. Az igekötők. In: KISS JENŐ – PUSZTAI FERENC (szerk.): Magyar nyelvtörténet. Osiris Kiadó, Budapest, 411-416; 645-647.
- E. ABÁFFY ERZSÉBET 1992. Az igemód-és igeidőrendszer. In: A magyar nyelv történeti nyelvtana II/I. A kései ómagyar kor. Morfematika. Akadémiai Kiadó, Budapest, 120-182.
- KIEFER FERENC 1998. Aspektuális igeosztályok és az aspektus formális ábrázolása. In: BÜKY LÁSZLÓ – MALECZKI MÁRTA (szerk.): A mai magyar nyelv leírásának módszerei III. Szeged, 79-91.
- KIEFER FERENC 2000. Jelentéelmélet. Corvina Kiadó, Budapest..
- KIEFER FERENC 2006. Aspektus és akcióminőség különös tekintettel a magyar nyelvre. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- NICOLLE, STEVE 2007. The grammaticalization of tense markers: A pragmatic reanalysis. In: SAUSSURE, LOUIS – MOESCHLER, JACQUES – PUSKAS, GENOVEVA (szerk.): Tense, Mood and Aspect. Theoretical and Descriptive Issues. Amsterdam/New York, 47-65.
- SÁROSI ZSÓFIA 2003. Az igejelek. In: KISS JENŐ - PUSZTAI FERENC (szerk.): Magyar nyelvtörténet, Osiris Kiadó, Budapest, 614-615.